
MEGTART A SZÓ

HASZNOSÍTHATÓ ISMERETEK
A KÁRPÁTALJAI MAGYAR
NYELVHASZNÁLATRÓL

SZERKESZTETTE: CSERNICKÓ ISTVÁN

Milyen kérdésekre kereshet választ az Olvasó ebben a kötetben

- kik és hányan beszélnek a magyar nyelvet Kárpátalján?
- milyen kilátásai vannak a régió magyar közösségének a demográfiai mutatók alapján?
- miért beszél több nyelven is a kárpátaljai magyarok többsége?
- van-e valamilyen rendszer, logika abban, hogy hol, mikor, kivel milyen nyelven beszélünk?
- mi az a kétnyelvűség és milyen típusai vannak?
- milyen társadalmi következményei lehetnek a kétnyelvű nyelvi helyzetnek?
- miért kiegyensúlyozatlan a nyelvtudásunk?
- hogyan válhat valaki kétnyelvűvé a családban és az iskolában?
- milyen kortól lehet/érdemes nyelve(ke)t tanulni?
- miért ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok az anyanyelven való oktatást?
- miért nem ajánlják a nyelvészek és a pszichológusok a többségi nyelven való tanulást?
- miért használnak a kárpátaljai magyarok ukrán/orosz eredetű szavakat a magyar beszédükben?
- mi az oka annak, hogy időnként egyazon beszélgetésen belül átváltunk egyik nyelvről a másikra?
- mit tartanak szokatlannak a kárpátaljaiak nyelvhasználatában a magyarországiak és miért?
- milyen törvények, rendeletek és hogyan szabályozzák Ukrajnában a nyelvek használatát?

MEGTART A SZÓ

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek
a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Szerkesztette: Csernicskó István

MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
Hodinka Antal Intézet

Budapest – Beregszász, 2010

MEGTART A SZÓ

Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról

Írta:

Beregszászi Anikó
Csernicskó István
Hires-László Kornélia
Karmacsi Zoltán
Márku Anita
Molnár D. István
Molnár József

Szerkesztette:

Csernicskó István

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Intézetében, az MTA HTMTÖ támogatásával.

A kötetben szereplő illusztrációkat válogatta, szerkesztette, a fotókat készítette:
*Beregszászi Anikó, Csernicskó István, Gönczy Sándor, Karmacsi Zoltán, Makó András,
Márku Anita, Molnár József és Molnár D. István.*
Tipográfia: Fábián Zoltán

A kiadványban szereplő keretes írások nagy része átvett anyag. Ezeknél mindig feltüntettük a forrást.
Ha sem a forrás, sem a szerző nincs jelölve a keretes írásban, a szöveg a szerzők munkája.

A „felélesztett” ír nyelv című írást Bányi Szilvia készítette.
A Hozzáadó kétnyelvűség Európában: Finnország példája című keretes rész szerzője Ferenc Viktória.
A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők Molnár Anita írása.

A kötet kiadását támogatta a:

© A szerzők
© MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság és Hodinka Antal Intézet

ISBN 978-963-508-582-8

TARTALOM

Előszó (Csernicskó István)	7
A kisebbségi nyelvek megtartásának alapvető feltételei (Csernicskó István)	9
AKIK A MAGYAR NYELVET FENNTARTJÁK: MAGYAROK ÉS MAGYAR ANYANYELVŰEK KÁRPÁTALJÁN	13
A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai	15
A kárpátaljai magyarság lélekszáma és területi elhelyezkedése (Molnár József és Molnár D. István)	15
Anyanyelvi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	23
Korszerkezet, nemi összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	25
Népszaporulat, migráció (Molnár József és Molnár D. István)	26
Közoktatás, iskolázottság (Molnár József és Molnár D. István)	27
Vallási összetétel (Molnár József és Molnár D. István)	29
Előrettekintés (Molnár József és Molnár D. István)	30
A KÉTNYELVŰSÉG ÉS A MAGYAR NYELV HASZNÁLHATÓSÁGA	33
Nyelvhasználati helyzetek és színterek	35
Mi a kétnyelvűség? (Csernicskó István)	35
Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” (Beregszászi Anikó, Csernicskó István)	42
A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól (Csernicskó István)	49
Hogyan válhat valaki kétnyelvűvé?	54
A kétnyelvűség típusai a nyelvelsajátítás ideje és indítéka szerint (Csernicskó István)	54
A kétnyelvűség kialakulása a családban, avagy: mikortól lehet/érdemes elkezdni a második nyelv intézményes tanítását/tanulását? (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Karmacsi Zoltán)	56
Tannyelvválasztási útmutató szülőknél és pedagógusoknak (Csernicskó István)	62
Miben segíthetnek a tudományos ismeretek a kisebbségi szülőknél, amikor tannyelvet (oktatási nyelvet) választ gyerekének? (Csernicskó István)	62
Mit mérlegeljen a szülő, amikor az oktatás nyelvéről dönt? (Csernicskó István)	69
Milyen szintű nyelvtudás várható el a kisebbségiektől? (Csernicskó István)	72
A KÉTNYELVŰSÉG HATÁSA A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVHASZNÁLATRA	77
A nyelvek érintkezése (Csernicskó István)	79
Hatások a szóképzésben és a nyelvi rendszerben	81
A szókölesönzés (Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita)	82
A nyelvérintkezések hatása a nyelvi rendszerben (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	93
A nyelvek egymásra hatása a kommunikatív kompetenciában (Csernicskó István)	98
A kódváltás: váltogatás a nyelvek között (Beregszászi Anikó, Csernicskó István és Márku Anita)	98
A névhasználati és megszólítási szokások (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	103
Egyéb kétnyelvűségi hatások (Csernicskó István)	107

JOGOK ÉS LEHETŐSÉGEK AZ ANYANYELV HASZNÁLATÁRA	111
A nyelvhasználat jogi háttere	113
Ügyfelek és hivatalnokok (Csernicskó István)	113
Az Alkotmány és a törvények (Csernicskó István)	116
Az Ukrajna által aláírt nemzetközi dokumentumok (Csernicskó István)	125
Elnöki, kormány- és miniszteri rendeletek (Csernicskó István)	129
A nyelvi jogokról, összefoglalóan (Csernicskó István)	130
AZ ANYAYNELV FENNTARTÁSÁNAK SZÁNDÉKA.....	137
Kétnyelvű környezet és nemzeti azonosságtudat (Csernicskó István)	139
Ajánlott irodalom (Csernicskó István).....	147

Nyelvhasználati helyzetek és szinterek

Mi a kétnyelvűség?

Egy nyelv csak akkor marad fenn, ha használják. Az olyan kisebbségi szituációkban azonban, amilyen a kárpátaljai magyaroké, nem is olyan egyszerű használni azt a nyelvet, amelyet fenn szeretne tartani a közösség.

A kisebbségek ugyanis nagyon gyakran olyan környezetben élnek, ahol nem csak egy, hanem több nyelv használatos. Így például a mai Kárpátalja területén számos nemzetiség képviselői élnek egymás mellett (sok településen együtt is), és ezek a közösségek különböző nyelveket használnak. Az ilyen nyelvi helyzetet két- vagy többnyelvű helyzetnek nevezik.

A két- vagy többnyelvű szituáció nyelvhasználati normái rendszerint nem úgy működnek, hogy mindenki csak a saját nyelvét használja. Az ilyen vegyes nyelvi környezetben élő emberek kisebb vagy nagyobb része ismeri, és nem ritkán használja is a másik csoport nyelvét. Vagyis a két- vagy többnyelvű helyzetek természetes velejárója a két- vagy többnyelvűség.

Kétnyelvűségnek (melybe a többnyelvűséget is beleértik) az egyéneknek azt a tulajdonságát nevezik, hogy két vagy több nyelvet képesek használni.

A Föld lakosságának jelentős része kétnyelvű nyelvi helyzetben él: olyan közösségekben, ahol egynél több nyelv használatos. Ma gyakorlatilag szinte nincs olyan ország vagy nagyobb régió, ahol csak egyetlen nyelvet használnak. S mivel inkább azt tekintjük

Kétnyelvűség [= bilingvizmus]

Az egyéneknek az a tulajdonsága, hogy két vagy több nyelvet tud. Néhányan kétnyelvűnek csak azokat számítják, akik anyanyelvi szinten beszélnek egynél több nyelvet. Mások azokat is így jelölik, akik anyanyelvükön kívül más nyelvben is rendelkeznek bizonyos fokú kompetenciával. A szociolingvisták egyetértenek abban, hogy a kétnyelvűség, legalábbis a második értelmezés szerinti, olyan gyakori, hogy a világon valószínűleg több kétnyelvű él, mint egynyelvű. A kétnyelvűség kifejezést sokan három, négy vagy akár több nyelvet beszélő egyénekre is vonatkoztatják.

Peter Trudgill: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó, 1997. 33. old.

természetesnek, ami gyakori, s azt szokatlannak, ami ritkán fordul elő, sokan úgy vélik, hogy a két- vagy többnyelvű a normális nyelvi helyzet, és az egynyelvűség az, ami abnormális: a kétnyelvűség vagy többnyelvűség inkább szabály, mintsem kivétel.

Többen úgy érvelnek a kétnyelvűség elterjedtsége és az egynyelvűség viszonylagos ritkasága mellett, hogy rámutatnak: ma a világon 2 ezer és 6 ezer közé becsülik a nyelvek számát, miközben az államok száma mindössze 200 körülire tehető. E két számból nyilvánvaló, mondják, hogy minden országban több nyelvet is használnak.

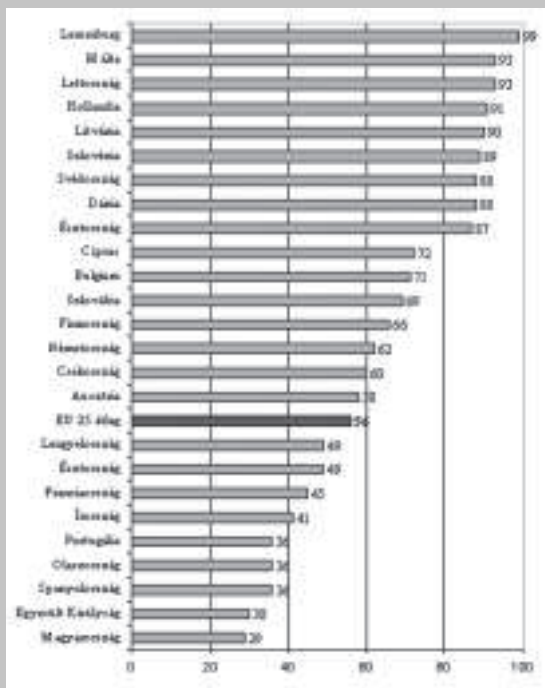
A világ nyelvei között természetesen vannak olyan nagy nyelvek, melyeknek sok millió anyanyelvi beszélője van. De vannak kis nyelvek is, melyeknek alig néhány ezer vagy néhány száz beszélőjét tartanak nyilván. A kínainak például egymilliárdnál több anyanyelvi beszélője van, az angolnak 350 millió, a spanyolnak 320 millió, az arabnak és az oroszoknak 150 millió, az olaszoknak 60 millió, a magyaroknak megközelítőleg 14,5 millió. Ám például a csukés nyelvnek mindössze 7,7 ezer, a vepszének pedig csak 6,3 ezer anyanyelvi beszélőjét tartják számon. A magyar két legközelebbi rokon nyelvét, a hantit (osztják) és a manysit (vogul) is egyre kevesebben beszélik ma már. Előbbinek megközelítőleg 12 ezer, utóbbinak alig 3,2 ezer anyanyelvi beszélője van.

Minél kevesebb anyanyelvi beszélője van egy nyelvnek, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy ennek a nyelvnek a beszélői kétnyelvűek, vagyis arra kényszerülnek, hogy anyanyelvük mellett még (legalább) egy nyelvet elsajátítsanak.

Ugyanakkor olyan nyelvek is vannak, melyeket hatalmas tömegek beszélnek másodikként (azaz anyanyelvük mellett). Az angolul másodikként beszélők számát 650 millió és 1 milliárd közöttire becsülik. Az arab másodikként 600 millió ember számára. A franciát közel 220 millió ember sajátította el idegen nyelvként vagy másodikként. Spanyolul körülbelül 60 milliónyian beszél-

nek anyanyelvük mellett a világon. Minél elterjedtebb egy nyelv, s minél nagyobb azoknak a száma, akik idegen nyelvként beszélik, annál kisebb szüksége van arra a nagy nyelvek anyanyelvi beszélőinek, hogy további nyelveket sajátítsanak el.

A kétnyelvűség elterjedtségére utal az is, hogy 2005-ben az Európai Unió akkor még 25 tagállamában az állampolgárok 56%-a (tehát nagyobbik része) mondta azt, hogy anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven képes társalgási szinten beszélni. Luxemburgban a lakosság 99%-a, Spanyolországban, Franciaországban és Portugáliában azonban már csak 36–36%-a képes egynél több nyelven kommunikálni. Az Egyesült Királyságban (az angol anyanyelv mellett) mindössze az állampolgárok 30%-a rendelkezik más nyelvben is társalgási szintű jártassággal. Az EU abszolút sereghajtója e tekintetben Magyarország, ahol mindössze 29% azok aránya, akik képesek a magyaron kívül más nyelven is megértetni magukat.

Az anyanyelvükön kívül más nyelven is társalogni tudó válaszadók %-os aránya az EU 25 tagállamában (2005)

Forrás: Új keretstratégia a kétnyelvűség ösztönzésére. Brüsszel, 2005.11.22.

„A két- vagy kétnyelvűségben nincsen semmi különös.”

Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, 1995. 86. old.

Többnyelvű falírkák Kárpátalján

A grafiti is többnyelvű (Beregszász)

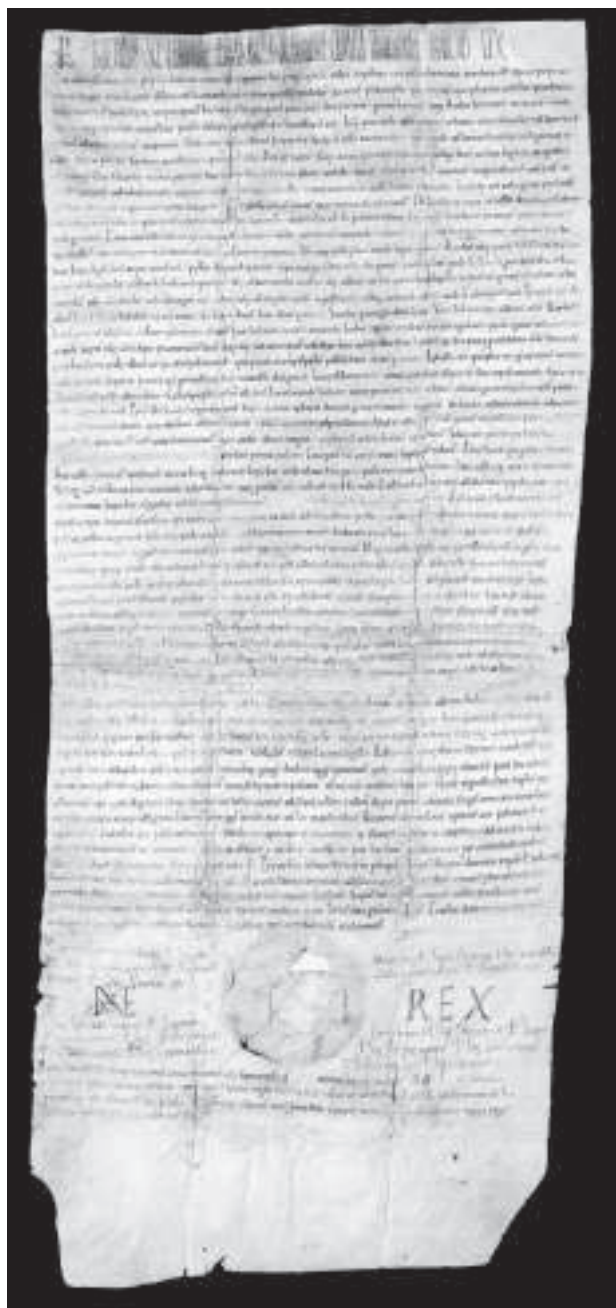
Bartha Csilla tankönyve a kétnyelvűségről szóló legfontosabb tudnivalókat foglalja össze.

A két- és többnyelvűség történeti szempontból is természetes állapot. A magyarság történetében nincs olyan történelmi korszak, amikor a közösség kisebb vagy nagyobb részei körében ne lett volna elterjedt a kétnyelvűség. A társadalmi elit számára több nyelv ismerete évszázadok óta alapvető követelmény.

Bizonyos történeti források szerint a honfoglaló magyarok vezető rétege török nyelvű volt. Ismerniük kellett azonban a magyar nyelvet is, hogy érintkezhessenek a magyar ajkú tömegekkel. A honfoglalás után, a kereszténység felvételével a középkori Magyarországon az egyházi személyek, a királyi kancelláriában dolgozók és a tanult emberek elsajátították az akkori Európa közvetítő nyelvét (lingua franca), a latint. A 150 éves török hódoltság idején a magyarok jelentős része tanult meg többé-kevésbé törökül. A Habsburgok uralkodása idején az arisztokraták, mesteremberek, katonák megtanultak németül. A német nyelv elterjedtségére, gyakori használatára utal a főúri rétegekben, hogy például Széchenyi István (akit a legnagyobb magyarként ismerünk) és Batthyány Lajos (az első felelős magyar kormány miniszterelnöke) csak felnőtt korban tanult meg magyarul. A kiegyezés után (1867) az Osztrák-Magyar Monarchiában minden hivatalnok, tisztviselő, katona stb. beszélt németül. S természetes, hogy a vegyes lakosságú vidékeken, a nyelvterület peremén élő magyarok egy része elsajátította a környezetében beszélt nyelveket is.

Azt azonban nem könnyű meghatározni, kit tekinthetünk két- vagy többnyelvűnek. Nem mindegy ugyanis, hogy milyen szintű nyelvtudást várunk el a kétnyelvűektől.

A kétnyelvűség kutatói egyetértenek abban, hogy azokat is kétnyelvűnek kell tekintenünk, akik csak az egyik nyelvet beszélnek magas szinten, s a másik nyelvben csak korlátozott jártasságot mutatnak. Ennek oka, hogy az ilyen beszélők is képesek arra, hogy a kétnyelvű közösségben ne csak egy, hanem – a szükségleteknek megfelelően – több nyelvet is használjanak. Még azok is kétnyelvűnek számíthatnak ilyen értelemben, akik alig néhány szót képesek csak összerakni második nyelvükön; sőt: azok is, akik esetleg csak értenek valamennyire ezen a nyelven, de beszélni nem (nagyon) tudnak. Ennek oka, hogy – ha olyan helyzetbe kerülnek, ahol erre szükség van – ők is képesek arra, hogy anyanyelvük mellett egy másik nyelvet is használjanak bizonyos mértékig: például megértik, mennyit kér a magyarul nem be-

A Tihanyi Apátság 1055-ből származó alapítólevelében a latin szövegbe ágyazva számos magyar nyelvű szövegrész található. Ezek között a leghíresebb a feheruuaru rea meneh hodu utu rea, ami mai magyar nyelven annyit tesz: a Fehérvárra menő (vezető) hadi útra.

szelő bolti eladó a megvásárolni kívánt áruért, vagy képesek elolvasni és értelmezni a csak ukrán nyelven érkező gázsámlájukat. Két nyelv azonosan vagy megközelítően magas fokú ismerete a kétnyelvűek túlnyomó többségére *nem jellemző*, az egyes beszélők másodnyelvi (sőt elsőnyelvi) ismerete egyazon közösségen belül is változó lehet.

2003-ban 516 felnőtt (18 éven felüli) kárpátaljai magyart kérdeztünk meg arról, saját megítélésük szerint milyen szinten beszélnek magyarul, uk-

ránul és oroszul. Válaszaikat az alábbi skálán jelölték be az adatközlők, ahol mindegyik válaszkategória számbeli értéket kapott:

- 7 – anyanyelvi szinten;
- 6– nagyon jól;
- 5– jól;
- 4 – nem nagyon jól;
- 3 – alig néhány szót;
- 2 – nem beszélek, csak értek;
- 1 – sehogy.

Ha az eredményekből átlagot számítunk, akkor kiderül, hogy magyarul a megkérdezettek *anyanyelvi szinten* beszélnek (átlagérték: 6,9). Ukránul *nem nagyon jól* (4,1) tudnak. Orosz nyelvtudásuk ennél valamivel magasabb szintű: a *jól* és a *nem nagyon jól* közé tehető (4,5).

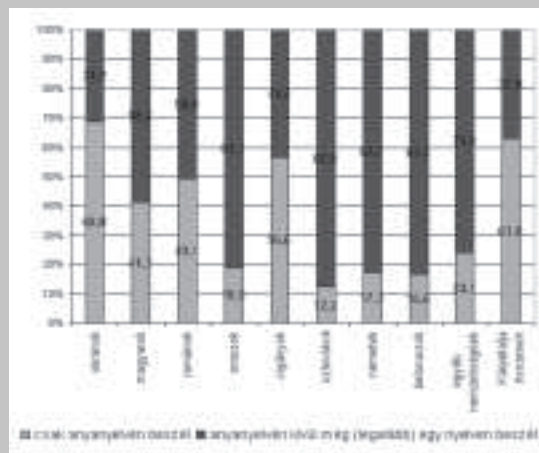
Ha viszont nem az átlagokat vizsgáljuk meg, az adatokat összefoglaló táblázatból láthatjuk, hogy a nyelvek ismeretének foka nagy változatosságot mutat.

	Magyarul		Ukránul		Oroszul	
	fő	%-ban	fő	%-ban	fő	%-ban
Anyanyelvi szinten	489	94,95	36	7,03	27	5,28
Nagyon jól	9	1,75	48	9,38	84	16,44
Jól	12	2,33	114	22,27	176	34,44
Nem nagyon jól	4	0,78	159	31,05	125	24,46
Alig néhány szót	–	–	75	14,65	42	8,22
Nem beszélek, csak értek	–	–	30	5,86	21	4,11
Sehogy	1	0,19	50	9,77	36	7,05

A népszámlálási adatok is tartalmaznak a nyelvtudásra vonatkozó adatokat. A két legutóbbi cenzust 1989-ban és 2001-ben rendezték Ukrajnában. Az 1989. évi szerint a Kárpátalján élő magyarok 46,3%-a felelte azt a kérdézbiztosnak, hogy anyanyelvén kívül nem beszél más nyelvet. 2001-ben ez az arány 41,3%-os volt. Ám igazából az érdekes, hogy míg húsz évvel ezelőtt a magyaroknak mindössze 11,4%-a beszélt ukránul, 2001-re ez az arány 46,7%-ra emelkedett. Jelentősen csökkent viszont eközben azoknak a kárpátaljai magyaroknak az aránya, akik anyanyelvükön kívül oroszul is beszélnek. 1989-ben még 42,2% beszélt oroszul, 2001-ben ellenben már csak 30,5%.

Értelmezésünk szerint egyéni szinten kétnyelvű az, aki mindennapi beszédtevékenysége során anyanyelve mellett még legalább egy nyelvet használ vagy képes használni, illetve tudja, mikor kell(ene) ezt tennie saját és közössége normái, igényei szerint. Közösségi szinten pedig kétnyelvűnek számít a közösség, amelynek tagjai kétnyelvű helyzetben élnek: azaz olyan körülmények között, amikor bizonyos helyzetekben anyanyelvük mellett egy másik nyelvet is használniuk kell (vagy kellene). Így tehát a kárpátaljai magyar kétnyelvű közösségnek számít.

Az anyanyelven kívül egyéb nyelvet is szabadon beszélők százalékaránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás eredményei alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003)

Ki a kétnyelvű?

„Az evidens válasz az: amikor valaki két nyelvet beszél. Ez a meghatározás azonban nem kielégítő: nem foglalja ugyanis magába azokat, akik csak alkalmanként használják az egyik vagy a másik nyelvet, vagy azokat, akik az egyik nyelvet már hosszú évek óta egyáltalán nem használják (ők az ún. 'alvó' kétnyelvűek). Nem foglaltatnak benne a meghatározásban azok sem, akik bár igen jól értenek, de nem beszélnek egy nyelvet, illetve akik megtanultak olvasni, de nem tudnak beszélni vagy írni egy másik nyelven. (...) És mindezekelőtt, ez a meghatározás semmit nem mond arról, a nyelvtudás milyen szintjén tekinthetünk valakit kétnyelvűnek.”

David Crystal *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris, 1998. 451. oldal.

A kétnyelvűséggel kapcsolatos szakirodalomban gyakran megkülönböztetik egymástól a *másodnyelv* (*környezeti nyelv*) és *idegen nyelv* fogalmát. *Másodnyelv*-nek vagy *második nyelv*-nek (L_2) a kétnyelvű közösségek anyanyelve (*elsőnyelve*, L_1) mellett használt nyelvet

„A határainkon kívül élő magyarok (...) – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik.”

Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995. 217. old.

„Sokan úgy gondolják, ahhoz, hogy egy embert kétnyelvűnek lehessen tekinteni, nem domináns nyelvét ’jól’ kell beszélnie. Ezt így el is fogadhatnánk, ám tudni kell: azt megállapítani, hogy egy ember ’jól’ beszél-e egy nyelvet, lehetetlen, legalábbis ha elvonatkoztatunk attól, hogy a beszélő hol, milyen közösségben, milyen elvárások háttérében, milyen célokra és mennyire sikeresen használja az adott nyelvet.”

Lanstyák István: A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában. In: Ring Éva szerk., *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*, 43–73. Budapest: EÖKIK, 2005. 47. old.

nevezik. *Idegen nyelv*-nek nevezik ellenben azt a nyelvet, amelyet az egynyelvű közösségek egyes tagjai sajátítottak el és rendszerint sajátos szituációkban használnak. A kárpátaljai magyarság vonatkozásában például a közösség legnagyobb része számára a magyar nyelv jelenti az anyanyelvet (első nyelvet, L_1 -et). Az ukrán és/vagy az orosz a környezeti nyelv (másodnyelv, L_2). Az angol, német és francia pedig idegen nyelvnek számít.

„Az ’idegen nyelv’-et – a tanulókhöz képest – egy másik közösségben beszélnek; tipikusan ’külföldön’, egy másik országban. Ettől különbözik a ’második nyelv’, amelyet ugyanabban a térségben beszélnek.”

Szépe György: *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra, 2001. 216. old.

A kétnyelvű helyzet történelmi távlatokban szemlélve lehet stabil (állandó) és instabil (átmeneti). A stabil szituáció eredménye hosszabb távon a nyelvmegtartás. Az instabil helyzet gyakran vezethet közösségi szinten nyelvvesztéshez, vagy akár nyelvhalálhoz; egyéni szinten pedig nyelvvesztéshez.

A nyelvmegtartás azt jelenti, hogy a beszélőközösség a kétnyelvűség ellenére továbbra is saját, ere-

deti nyelvét beszéli számos helyzetben, nem tér át más nyelv használatára. A nyelvcsere az a történelmi folyamat, melynek során egy közösség a kétnyelvűség különböző fokozatainak keresztül, több generáció alatt elhagyja eredeti nyelvét, és fokozatosan áttér egy másik nyelv használatára. Nyelvhalálról akkor beszélhetünk, ha a nyelvcsere következtében az adott nyelvnek egyetlen anyanyelvi beszélője sem marad, és a nyelvcsere eredményeként maga a nyelv is eltűnik az élő, vagyis a gyakorlati, kommunikációs célokra használt nyelvek közül.

A nyelvvesztés a közösségi nyelvcserevel ellentétben egyéni folyamat. Ez esetben az egyik nyelvről a másikra való áttérés nem közösségi szinten, hanem az egyes beszélők szintjén történik. Egyes beszélőknél így már végbemehet az áttérés egyik nyelv használatáról a másikra, míg maga a közösség még kétnyelvű.

A nyelvcsere egydimenziós modellje

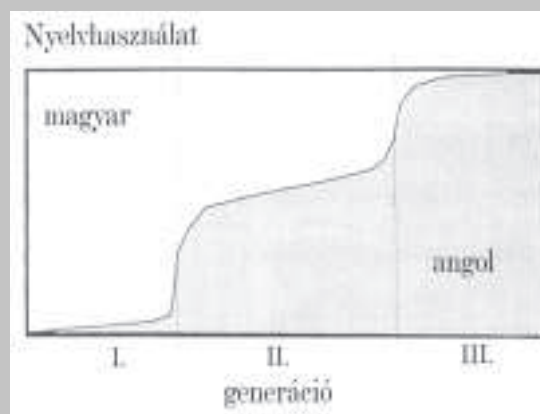
Hamers és Blanc alapján:

egynyelvűség → KÉTNyelvűség → egynyelvűség
 $L_x \rightarrow L_x > L_y \rightarrow L_x = L_y \rightarrow L_x < L_y \rightarrow L_y$

Nyelvcsere ment végbe például számos amerikai bevándorló közösségnél. A bevándorlók első generációja idővel elsajátította az angol nyelvet, s kétnyelvűvé vált. A következő nemzedék rendszerint már kétnyelvűként nőtt fel, s néhány generáció múlva ez a kétnyelvűség már angol egynyelvűségre változott, azaz a közösségben lezajlott a nyelvcsere. Ám a kibocsátó közösségben, az óhazában a nyelv még továbbra is fennmaradt.

A Magyarországon élő kisebbségek is a nyelvcsere küszöbén állnak. A magyarországi szlovákok, németek, románok, romák (cigányok) nagyobb része ma már magyar anyanyelvű, a magyar nyelvet gyakrabban használják, mint saját közösségük nyelvét.

A magyar és az angol nyelv használata amerikai bevándorló magyarok három generációjánál (Bartha Csilla ábrája)

A „felélesztett” ír nyelv

A nyelvcsere és a nyelvhalál visszafordítására is van példa. A nyelvélénkítés (nyelvi revitalizáció) révén van esély arra, hogy a már eltűnt vagy eltűnőben lévő nyelvet újra használatba hozzák. Írország (angolul *Ireland*, írül *Éire*) és az ír nyelv (írül: *Gaeilge*; magyarul és más nyelveken gyakran *gael* nyelvnek nevezik) esete jól példázza ezt.

A 17. században még gyakorlatilag egynyelvű írek nyelvileg fokozatosan elangolosodtak. A 19. századig az ország uralkodó nyelve az ír volt. Az Ír-szigetet a középkorban megszálló angolok által bevezetett közigazgatási és oktatási rendszer azonban csak az angol nyelv használatát engedélyezte, s ezzel teljesen kiszorította az írt a közéletből és az oktatásból. Maguk az ír szülők is egyre inkább az angol nyelv tanulására serkentették gyerekeiket, mivel ezt tekintették a boldogulás nyelvének. Az ír irodalom legnagyobb remekei (például William Butler Yeats, James Joyce művei) is angolul íródtak.

1921-ben az Ír-sziget körülbelül kétharmadát kitevő déli részén az Ír Köztársaság kivívta a függetlenségét (az északi területek Észak-Írország néven, Belfast központtal a Brit Királysághoz tartoznak). Ám a független Írországban sem túl népszerű írül tanulni, még kevésbé beszélni, s ennek következtében az ír a huszadik század végére csaknem holt nyelvvé vált: alig van már anyanyelvi beszélője. A kevés (körülbelül 65 ezerre, más források szerint közel 260 ezerre becsült) anyanyelvi beszélő elsősorban a központoktól messze, a sziget nyugati partvidékén, vidéken él.

Az ír nyelv „felélesztése” érdekében államiilag szabályozott mozgalom indult Írországban. Ennek eredményeképpen a szabad ír állam megalakulása óta a kormány megköveteli az ír nyelv ismeretét a közalkalmazotti szférában dolgozóktól (beleértve a hivatalnokokat, postai munkásokat, adóellenőröket stb.). A 2003-as nyelvtörvény alapján minden állami dokumentumot két nyelven kell kiadni: írül és angolul. Ennek betartása végett létrehozták a nyelvi biztos hivatalát, akinek feladata, hogy ellenőrizze a nyelvek használatára vonatkozó rendeletek betartását. Az Ír Köztársaságnak ma két hivatalos nyelve van: az ír és az angol.

Az államilag támogatott iskolákban kötelező az ír nyelv tanítása. Azt a néhány iskolát,

ahol az ír egyben az oktatás nyelve is, *gaelscoil*-nak, „gél iskolának” nevezik. Második nyelvként mindenkinek kötelező írül tanulnia. Ugyanakkor az angolt első nyelvként oktatják azoknak is, akik második nyelvként beszélnek. Mindez azt eredményezi, hogy a többség az írt csak második nyelvként sajátítja el.

Az ír kötelező iskolai oktatása révén egyre többen ismerik ezt a nyelvet az országban anyanyelvük, az angol mellett. Az írek többsége azonban továbbra is angol anyanyelvűnek vallja magát, és az angolt használja szinte minden helyzetben: otthon ugyanúgy, mint a munkahelyén vagy szórakozás közben. Van olyan vélemények is, melyek szerint az ír nyelv kötelezővé tétele a középiskolai oktatásban több rosszat okozott a nyelv megítélésének, mint jót.

Az ír nyelv 2007 óta az Európai Unió egyik hivatalos nyelve. Nem minden dokumentumot fordítanak azonban le írre. A megfelelő számú fordító képzését az ír kormány vállalta.

Az ír kormányzat tehát tudatosan törekszik az ír-angol kétnyelvűség feltámasztására. Ez abból is látszik, hogy egyre több kétnyelvű felirat látható az ír főváros, Dublin utcáin (a város ír nyelvű elnevezése *Baile Átha Cliath*).

Angol–ír kétnyelvű figyelmeztető tábla egy dublini egyetemi parkban (Kérjük, ne lépjen a gyepre!)

A kétnyelvű feliratok sokáig csak az ír nyelvű vidékekre (ezeket egységesen *Gaeltachts*-nak nevezik) voltak jellemzőek. A média is támogatja az ír nyelv feltámasztását írül sugárzott rádió- és televízió-műsorok által, amelyek viszonylag sikeresek. Számos számítógépes programnak, mint a Windows vagy a Mozilla Firefox, van ír nyelvű változata is.

Az erőfeszítések ellenére Dublin utcáit járva vagy az országban utazgatva nem hallani az ír nyelvet, általában az angol helyi változatát használják az emberek. Ugyanakkor az ír nyelvnek szimbolikus jelentőséget tulajdonítanak: az ír a britektől való függetlenséget jelképezi. Erre utal, hogy az angol anyanyelvű írek sem használják szívesen az angol *prime minister* (miniszterelnök) kifejezést, mert annak olyan hangulata van, mintha angol miniszterelnökük lenne, vagy ők is az angol miniszterelnök fennhatósága alá tartoznának. Helyette az ír nyelvű *taoiseach* szó jelöli az ír miniszterelnököt. (A szó egyébként „klánfőnök”-öt jelent írül.)

Borbély Anna könyve egy magyarországi román kisebbségi közösség nyelvi helyzetét írja le.

Számos nyelv vált azonban a történelem folyamán holt nyelvvé, amikor a nyelvcseré végeredményeként nem maradt anyanyelvi beszélője a nyelvnek. Gyakorlatilag így lett holt nyelv mára a latin, a kelta, a szanszkrit vagy a sumér nyelv. A nyelvek kihalása, eltűnése ma sem ritka. Különböző becslések szerint a ma ismert nyelvek közel 90 százaléka el fog tűnni, ki fog halni az elkövetkezendő évszázadban. Sokak szerint a ma beszélt nyelvek közel fele a veszélyeztetettek közé tartozik.

A modern nyugati világban a kétnyelvűség leggyakoribb relációja a *többség* versus *kisebbség* nyelvi helyzet, ahol az előbbi közösség rendszerint egy-nyelvű, utóbbi viszont két- vagy többnyelvű.

A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségére is érvényes ez a helyzet: a kétnyelvűség kiterjedése szerint a kárpátaljai magyar kisebbség kétnyelvűsége nagyrészt egyoldalú, amennyiben a magyar lakosság rendszerint valamilyen szinten elsajátítja a többségi nyelve(ke)t, a többségek pedig általában csak a magyar többségű településeken tanulnak meg magyarul (de ez sem szükségszerű), s a többségek ilyen jellegű kétnyelvűsége is csak szűk réteget érint.

Nyelvtudásunkról

Egy-egy ország polgárainak nyelvtudása nagyban függ az adott állam nyelv- és oktatáspolitikájától. Kárpátalja egyik jellemző sajátossága a soknemzetiségűség, a színes kultúra, több vallás és felekezet egymás mellett élése. A 20. század folyamán a mai Kárpátalja területe (vagy annak legnagyobb része) hat különböző államhoz tartozott: 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchiához, 1938-ig Csehszlovákiához, a régió nagyobb hányada 1938. november 3. és 1939. március 15. között Kárpát-Ukrajnához, 1938/39-től 1944-ig a Magyar Királysághoz, 1991-ig a Szovjetunióhoz, s 1991 óta Ukrajnához. Kárpátalja sokszínűségét mindegyik államhatalom elismerte. Valamennyi állam nyelvpolitikája törekedett arra, hogy támogassa a régió lakosságának többnyelvűségét. Ám mindegyik hatalom az aszimmetrikus kétnyelvűség kialakítását erőltette. Az ilyen kétnyelvűség jellemzője, hogy a kisebbségek számára kötelező az államnyelv elsajátítása és használata, ám a többségeknek nincs szükségük a velük együtt élő nemzetiségek nyelvének megtanulására. Az államhatalom és államnyelv gyakori váltakozása, valamint az aszimmetrikus kétnyelvűséget támogató nyelvpolitika máig hatóan meghatározza Kárpátalja lakosságának, s ezen belül a régióban élő magyaroknak a nyelvtudását.

Elsősorban az állam nyelvpolitikája befolyásolja, hogy mely nyelvek és hogyan jelennek meg az oktatási folyamatban. Ezáltal pedig a nyelvpolitika közvetlen hatással van az állampolgárok nyelvtudására. Vizsgáljuk meg, hogy a 20. század során mely nyelvek és miként voltak jelen kötelezően oktatott nyelvként a kárpátaljai iskolákban!

	<i>Államnyelvként kötelezően oktatott nyelv</i>	<i>Kötelezően oktatott regionális hivatalos nyelv</i>	<i>Idegen nyelvként oktatott nyelvek</i>
<i>Oszták-Magyar Monarchia (1918-ig)</i>	magyar	–	latin, német
<i>Csehszlovákia (1939-ig)</i>	„csehszlovák”	ruszin	latin
<i>Kárpát-Ukrajna (1938. november 3. – 1939. március 15.)</i>	ukrán	–	latin
<i>Magyar Királyság (1938/39–1944)</i>	magyar	ruszin	latin
<i>Szovjetunió (1945–1991)</i>	orosz	–	angol, német vagy francia
<i>Ukrajna (1991-től)</i>	ukrán	–	angol, német vagy francia

A mai Kárpátalja területén kötelezően oktatott nyelvek a 20. század folyamán

A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg az államnyelv, s ennek megfelelően módosult az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően a vidék összes iskolájában ebben a funkcióban. A kötelezőként oktatott államnyelv szerepében a magyar, a „csehszlovák”, az orosz és az ukrán nyelv is előfordult. Ám (a Kárpát-Ukrán állam rövid fennállásától eltekintve) csak a független Ukrajna 1991-es létrejötte után esik egybe ez a nyelv a régió többségi lakosságának nyelvével. Ennek következtében az államnyelv elsajátítására a régióban élő legtöbb kisebbségi számára csak intézményes keretek között, az oktatás révén volt lehetőség. Természetes módon, környezeti nyelvként csak kevesen tanulhatták meg az épp aktuális államnyelvet. A régió többségi lakosságának nyelvét (az ukránt/ruszt) csak a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Királyság fennhatósága alatt volt kötelező tanulni a vidék teljes lakossága számára. A 20. század első felében még általánosan oktatott latin a század második felére kikerült az alap- és középfokú oktatás rendszeréből, s ma már a legtöbb szakon a felsőoktatásban sem kötelező tárgy. Európa egykori közvetítő nyelve (lingua francája) a 21. század elejére átadta a helyét és szerepét egy új nyelvnek: az angolnak.

A nyelvoktatás röviden ismertetett helyzete következményeként nem lepődhetünk meg azon, hogy ma Kárpátalján nincs igazi közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs, melyet – kortól, iskolázottságtól, lakóhelytől és nemzetiségtől függetlenül – mindenki ismerne a régióban. A kárpátaljaiak nyelvtudása (vagy inkább: nem tudása) elsősorban nem oktatá-

si, nyelvpedagógiai vagy módszertani kérdés, hanem sokkal inkább nyelvpolitikai.

Ám az említett szláv nyelvek normatív (irodalmi) változatát csak kevesen ismerik igazán, és még kevesebben használják (legalábbis a szóbeli kommunikációban). S bár a Kárpátalján élő nem szláv anyanyelvű magyarok, románok, németek és románok többsége kommunikációképes valamely szláv nyelven (vagy nyelvváltozaton), nyelvi szempontból hátrányos helyzetben vannak a szláv nyelvet/nyelvváltozatot anyanyelvként beszélőkhöz mérten a hivatalokban, a továbbtanulásban vagy a munkaerőpiacon. Ilyen körülmények között a kultúrák közötti párbeszéd csak részlegesen valósulhat meg, és a többnyelvűségnek is csak az aszimmetrikus változata jellemző Kárpátalján: egyesek több nyelven is rendelkeznek valamilyen szintű kompetenciával, mások viszont csak anyanyelvükön.

Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás”

A kétnyelvű közösségek esetében közös jellemző, hogy tagjainak nem egy, hanem több nyelv áll rendelkezésére. A kárpátaljai magyarok esetében ez azt jelenti, hogy a mindennapi kommunikációs helyzetekben elvileg három nyelv (a magyar, az ukrán és az orosz) és azok változatai közül választhatnak. Vannak helyzetek, amikor a magyart, máskor az ukrán vagy az orosz nyelvet használják, és előfordulnak olyan szituációk is, amikor vegyesen használják a magyar és a többségi nyelve(ke)t.

Sándor Klára megállapítása szerint „a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző változatai közül választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvüket kell/lehet/érdemes használniuk”. Sándor Klára: Az élnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 83–110. Szeged: JGYF Kiadó, 2001. 98. old.

Ám ez nem azt jelenti, hogy mindenki kénye, kedve vagy hangulata szerint válogathat az általa

- van-e jogunk magyarul fordulni egy-egy hivatalhoz?
- kiírhatjuk-e magyarul is üzletünk, vállalkozásunk nevét?
- reklámozhatjuk-e magyar nyelven cégünk szolgáltatásait?
- kihirdetheti-e magyarul is határozatait egy magyarok lakta település önkormányzata?
- valóban nyelvében él-e a nemzet?
- milyen összefüggés van a kárpátaljai magyarok anyanyelve és nemzeti azonosságtudata között?

A nyelvészek ma már sokat tudnak arról, milyen alapvető demográfiai mutatókkal jellemezhető a Kárpát-medencei magyarság; konkrét adataik vannak a határon túli magyar nyelvváltozatok jellemzőiről; pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, milyen nyelvi jogi helyzetben használatos a magyar nyelv az egyes régiókban; szakmailag megalapozott, saját kutatási eredményekkel is alátámasztható tanácsokkal tudnak szolgálni a kétnyelvűségről és annak hatásairól, a tannyelv-választásról, illetve ennek lehetséges következményeiről stb. Ám ezek a kutatási eredmények és ismeretek csak nehezen (vagy gyakran egyáltalán nem) jutnak el azokhoz, akik mindebből profitálhatnának.

Célunk, hogy a magyar nyelv kárpátaljai változatai kapcsán az elmúlt másfél évtizedben felhalmozott tudományos kutatási eredményeket tájékoztató és ismeretterjesztő szándékkal és formában egyetlen kötetben foglaljuk össze. Munkánk mindezen ismereteket szándéka szerint röviden, könnyen értelmezhető és áttekinthető módon, a nyelvészeti szakképzettséggel nem rendelkező művelt olvasót célközönségként tekintve mutatja be. Könyvünk egyfajta segédkönyve kíván lenni azoknak a szülőknek, akik tanácstalanok abban, milyen tannyelvű iskolát válasszanak gyermekük számára; azoknak a pedagógusoknak (s nem csak a nyelv szakosoknak), akik nap mint nap találkoznak a kétnyelvűség hatásaival tanítványaik nyelvi produkcióiban; azoknak a köztisztviselőknek (polgármestereknek, önkormányzati képviselőknek, helyi politikusoknak), akik egy-egy hivatalos határozat megszövegezése vagy közzététele előtt nem tudják eldönteni, kihirdethetik-e magyarul döntésüket; azon vállalkozóknak, üzletembereknek, akik szeretnék magyarul is kiírni üzletük nevét, hirdetni árukínálatukat és szolgáltatásaikat, megkötni szerződéseiket, ám nem tudják, van-e erre jogi lehetőségük; azon helyi politikusoknak, döntéshozóknak, akik nem tájékozottak a nyelvi emberi jogok területén. Ajánljuk továbbá könyvünket mindazoknak, akik érdeklődnek a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok, a Kárpátalján élő magyarok iránt.

